

Проблеми захисту авторського права в бібліотечному обслуговуванні

Роман Поліщук,
молодший науковий
співробітник НБУВ

Досягнення у сфері науки і практики всіх галузей знань відбивається у різних видах документів на різних носіях інформації, переважна частина яких зберігається в бібліотечно-інформаційних установах. Більшість документів зберігає знання, які є результатом інтелектуальної діяльності певної особи чи творчого колективу, і може розглядатися як об'єкт авторського права.

Бібліотека як відкрита документна система не тільки збирає і зберігає джерела інформації, а й надає їх для користування населенню країни. Вирішення цієї проблеми регламентується відповідними нормативно-правовими документами на всіх рівнях організаційного управління бібліотечно-інформаційної діяльності. Маємо *на меті* визначити фактори, що зумовили необхідність вивчення чинного законодавства із захисту авторського права та стану його дотримання в бібліотеках України та інших держав.

Основою сучасного інформаційного права є положення про невід'ємне право людини на вільний доступ до інформації. Водночас дуже важливим є створення правового захисту інтелектуальної власності в системі використання інформаційних ресурсів, тобто збереження авторських прав. Авторське право в Україні — це частина цивільного законодавства, і воно регулює відносини із використання творів науки, літератури і мистецтва.

Визначені основні проблеми бібліотечного права: наперед, роль бібліотек в організації обміну інформацією та авторське право; дотримання авторських прав; збереження і консервація документів і авторське право; бібліотеки як посередники між документами, що зберігаються, і читачами; охорона авторських прав у бібліотечній справі; авторське право і доступність бібліотечних фондів у зв'язку з використанням нових інформаційних технологій.

На сучасному етапі ця тематика є актуальною і обговорюється на різних рівнях як правознавчої, так і бібліотечної сфери. З уведенням у дію національного правозахисного механізму інтелектуальної власності в бібліотечно-інформаційних установах України у процесі задоволення інформаційних потреб користувачів проблема чіткого дотримання положень законодавства з авторського права є не менш злободенною. Про це свідчать фахові публікації та виступи на конференціях спеціалістів бібліотечно-інформаційної галузі (Л. Філіпова, І. Давидова, Л. Костенко, І. Кучма, І. Павлуша, В. Чьочь, Т. Рудник та інші), якими означені питання розглядалися з різних аспектів бібліотечно-інформаційної діяльності [7, 15, 22]. Також ці питання активно розглядають і автори зарубіжних публікацій: Г. Ламберт, А. Земсков, В. Фірсов, Я. Шрайберг, О. Бойкова та інші [3, 4, 10, 24, 25].

Для України і багатьох країн колишнього СРСР ця тема особливо актуальна, адже в нашому суспільстві не завжди дотримуються законодавства щодо захисту авторського права, належного ставлення до чужої власності [10]. В Україні захист авторського права проголошено у двох статтях Конституції України (ст. 41 і ст. 54), закріплено у Цивільному кодексі (частина четверта, ст. 418—470). Та, як зазначають правознавці, повноцінне становлення сучасної системи охорони авторських прав в Україні розпочалося з прийняття 11.07.2001 р. нової редакції Закону "Про авторське право і суміжні права" [17].

Останніми роками у нашій країні зроблено конкретні кроки щодо узгодження національного і міжнародного законодавства в галузі авторського права та інтелектуальної власності. Якщо до 2004 р. було підписано двадцять дві міжнародні угоди в галузі інформаційної діяльності, з яких вісім стосувалися авторського права і суміжних прав [26], то (за результатами здійсненого аналізу) вже за неповний 2009 р. Україною було ратифіковано у цій сфері понад сорок міжнародних договорів. Таким чином, Україна активно приєднується до міжнародної нормативно-правової бази щодо захисту авторського права та інтелектуальної власності.

Відповідно усі аспекти розвитку правового забезпечення інформаційної діяльності мають знаходити відбиття у сфері бібліотечно-інформаційного обслуговування. Однією з головних функцій бібліотеки є забезпечення інформаційних потреб населення шляхом вільного доступу до наявних у ній документних ресурсів. Опираючись на законодавство України, бібліотеки як інформаційні установи, з одного боку, мають забезпечувати вільний доступ до інформації, а з іншого — захищати інтелектуальну власність авторів, надаючи у тимчасове користування документи зі своїх фондів та баз даних. У своїй діяльності українські книгозбірні зобов'язані виконувати норми Закону ("Про авторське право та суміжні права"). Згідно із статтею 22, дозволено за запитами фізичних осіб репрографічне відтворення одного примірника твору бібліотеками, коли таким є окрема опублікована стаття та інші невеликі за обсягом роботи чи уривки з письмових творів.

Закон дає право самим бібліотекам та архівам робити висновки щодо мети, з якою використовується затребуваний матеріал. Якщо є достатньо підстав вважати, що він необхідний для навчально-освітніх цілей чи приватного дослідження, а відтворення твору не мають систематичного характеру, копіювання таких примірників не обмежується.

З огляду на допустимі норми, в Україні існує різна практика з надання копій документів користувачам інформаційних установ: виготовлення повноцінної копії друкованого або електронного документа; часткове копіювання (до 40% повного обсягу документа). Бібліотеки відмовляються виконувати копіювальні послуги, зокрема, окремих видів документів, як-то: дисертації, рідкісні та цінні видання, газети тривалого терміну зберігання тощо. Однак у центрах науково-технічної інформації можна придбати повну електронну копію дисертації за доступною ціною. При копіюванні повного тексту документа практично відбувається його тиражування і поширення в суспільстві. Це, у свою чергу, спричиняє колізії, коли винагороду за виконану інтелектуальну роботу отримує посередник, який виготовив копію документа, автор не отримує нічого.

Водночас розширення переліку платних послуг у бібліотеках (у тому числі за рахунок використання інформа-

ційно-комукаційних технологій) призвело до збільшення обсягів копіювання документів, що відображається у статистичних показниках у системі бібліотечно-інформаційного обслуговування. Так, у Національній бібліотеці імені В. І. Вернадського (НБУВ) 2008 р. за бажанням користувачів виготовлено понад мільйон копій документів.

Якщо донедавна в бібліотеках йшлося про копіювання переважно друкованої продукції, то інформатизація суспільства внесла суттєві корективи в систему формування бібліотечних фондів та обслуговування. З розвитком бібліотечних інформаційних електронних ресурсів, зокрема формуванням повнотекстових баз даних, копіювання електронних документів стало загальнодоступним. У НБУВ шодооби користувачі ЕР роблять близько 135 тис. копій документів.

Активне створення електронних бібліотек, у фондах яких є документи, що підпадають під юрисдикцію авторського права, використовуються у вільному доступі, проте процес копіювання документів (як і можливе подальше тиражування) бібліотечними службами не контролюється та, зрештою, й не може. Організацію електронних бібліотек, наповнення та використання їхніх повнотекстових баз даних, чинне законодавство України повною мірою не забезпечує, як і правомірність їхнього функціонування (у тому числі в Інтернеті). Можна сказати, що наразі в нашому суспільстві відбувається, з одного боку, апробація користування цим новим видом інформаційного ресурсу, з другого — проходить перевірку нормативно-правове забезпечення процесу його функціонування.

Проблеми використання документної електронної інформації, що виникли, знаходяться у правовому полі країни. Серйозно означилася така, як захист авторських прав, зокрема майнових прав на інтелектуальну електронну продукцію. Увага суспільства до існуючого законодавства: у пресі та на професійних форумах все частіше виникають дискусії щодо правової бази держави і необхідності введення нових законів. Безперечно, окремі нормативні акти чинного законодавства в цій сфері потребують змін, але спочатку треба навчитися виконувати ті положення, що вже прийняті та здатні упорядкувати та узгодити аналізовані правові норми. У цьому на сьогодні полягає суть проблеми як в Україні, так і в інших державах.

Якщо звернутися до практики копіювання документів у бібліотеках інших країн, то ця проблема вирішується по-різному. Так, у США прийнятий закон про продовження терміну дії авторських прав (Copyright Term Extension Act), до 70 років. Однак є виняток (стаття 108(h)), що дозволяє бібліотекам, архівам або некомерційним освітнім установам за останні 20 років дії копірайта відтворювати, копіювати документ з метою забезпечення його збереження або в наукових цілях. Для цього бібліотеці потрібно довести, що ця робота не носить комерційного характеру, а зроблена копія документа не є товаром [27].

У Великобританії 31 жовтня 2003 р. були прийняті поправки до Закону про авторське право, дизайн і патенти (The Copyright, Designs and Patents Act), який було доповнено "Нормами з копірайту і суміжних прав" (Copyright and Related Rights Regulations). Поправки в ньому аналогічні тим положенням, що стосуються американського закону захисту авторських прав у цифрову епоху [28]. Головні зміни торкнулися переліку винятків. Так, будь-яке копіювання в наукових, комерційних або приватних цілях, що виконується для комерційної потреби, вимагає дозволу від власника прав (авторизації) або ліцензії від Агентства з авторських прав. З позиції права, будь-яка наукова робота, що виконується науковими організаціями, які входять до складу приватних (комерційних) компаній, є результатом комерційної діяльності. Робота, що здійснюється в некомерційній організації на замовлення приватного підприємства, також вважається комерційною. Для бібліотек є вибір — укласти угоди з агентствами, що здійснюють централізоване вирішення

проблем авторського права і відрахувань або не займатися такими видами бібліотечно-інформаційної діяльності (копіювання, сканування, роздрукування тощо).

Крім того, бібліотеки, поставлені у більш жорсткі умови, ведуть роз'яснювальну роботу у сфері авторського права та інтелектуальної власності. Так, Британська бібліотека організувала спеціальний бізнес-центр з означених проблем, щоб допомогти своїм читачам орієнтуватися в складних питаннях авторського права. На нашу думку, бібліотекам України доцільно запозичити цей досвід, який буде дівішим за умов активної співпраці спеціалістів бібліотечної та правознавчої галузей.

Основним нормативним актом Російської Федерації (РФ) у сфері авторського права є частина 4 Цивільного кодексу (ЦК), яким з 01.01.2008 р. припинено дію Закону РФ "Про авторське право і суміжні права" від 09.07.1993 р. Це дуже важливо, бо на авторське право і, зокрема, — на договори з автором, поширюються загальні положення цивільного права. РФ є федеральною державою, і це означає, що нормативні акти мають право приймати не лише в державі в цілому, а й окремі суб'єкти РФ (республіки, округи, краї). Ст. 492 ЦК передбачає випадки використання твору без згоди автора і без сплати авторської винагороди, а ст. 495 — використання твору без згоди автора, але з виплатою авторської винагороди [6]. Європейські експерти високо оцінили закон РФ про авторське право, визнавши його одним з найкращих серед аналогічних законів інших країн. Відзначалося, що одним з головних завдань є практичне забезпечення його виконання, спрямування на захист авторських прав. Ці проблеми виявляються актуальними і для бібліотек, що активно формують різноманітні інформаційні ресурси [25].

Міжнародне бібліотечне співтовариство намагається захистити право користувачів на вільний доступ до електронних документів та їхнє копіювання, але більшість держав приймають рішення про обмеження копіювання електронних документів у бібліотеках [13]. Однак дещо іншу позицію має Міжнародна федерація бібліотечних організацій та установ (ІФЛА). Федерацією підтримується позиція щодо безоплатного доступу до інформаційних ресурсів з метою наукових досліджень та освіти, яка мотивується тим, що за відсутності такого рішення бібліотекам і громадянам не буде надана можливість користуватися усіма не забороненими законодавством можливостями щодо електронного копіювання, а це може створити небезпеку соціального характеру [12]. Переваги інформаційного суспільства будуть, насамперед, доступні користувачам, які мають можливість заплатити за доступ до інформаційних ресурсів. Це призведе до подальшого поглиблення нерівності між користувачами, оскільки є й ті, хто неспроможний оплатити цієї послуги. ІФЛА закликає Всесвітню організацію інтелектуальної власності про авторське право (ВОИС) і Світову організацію торгівлі (СОТ) спільними зусиллями виробити новий підхід до проблем інтелектуальної власності з урахуванням різного рівня розвитку країн. Зокрема, ІФЛА рекомендує ВОИС відмовитися тимчасово від прийняття нових заборонних рекомендацій і підписання нових договорів з авторського та патентного права [16].

Для порівняння — отримання електронної копії документа в Європі стає загальнодоступним і звичним явищем. У 2008—2009 рр. поширилась тенденція протидієборства в європейському інформаційному суспільстві за "вільний контент", за інтереси суспільства, зняття обмеження використання інформації. Ще в 1998 р. основні риси інформаційного суспільства і завдання, що стоять перед бібліотеками та інформаційними центрами, охарактеризувала Маргарет Хейнс, виконавчий директор Британської комісії з бібліотек і інформації. Наголошуючи, що бібліотеки та інформаційні центри діють у швидкозмінливому зовнішньому оточенні, де вільний доступ до інформації становить основу демокра-

тичного суспільства, а інформація має бути доступною, організованою і керованою та водночас — міжнародним товаром [5]. Такий підхід викликає необхідність регламентувати відносини між автором та суб'єктами, які формують інформаційні ресурси і надають їх у використанні на комерційній основі. Вирішення цих питань потребує перегляду та вдосконалення законодавчих норм як на міжнародному рівні, так і на загальнодержавному.

Нині наша країна перебуває на стадії завершення формування системи правової охорони інтелектуальної власності й має певні результати щодо регламентації авторсько-правових відносин у сфері інформаційного виробництва і розповсюдження інформації. Зараз ще відбувається процес прискореної адаптації вітчизняних норм до міжнародних конвенцій, пов'язаних з дотриманням авторського права і суміжних прав, а також внесення відповідних змін і доповнень до нормативно-правових актів України.

Водночас існують серйозні проблеми функціонування вітчизняного законодавства в сфері авторського права та інтелектуальної власності, що виявляється в порушенні та недотриманні норм вітчизняного права у цій царині. Це виливається в особливу проблему неупорядкованості нормативно-правових актів, що регулюють копіювання інформаційних ресурсів та несанкціонований відбір інформації через мережу Інтернет.

Потрібно вирішити питання щодо досягнення справедливого та життєздатного балансу між інтересами суб'єктів авторських прав їх створювачами документних систем, у яких організується використання документів, у тому числі — у бібліотечно-інформаційних установах та в мережі Інтернет. Вирішенню цього завдання може значно посприяти створення спеціальної міжвідомчої робочої групи, до складу якої входили б провідні фахівці бібліотечної та правознавчої галузей. У компетенції такої групи або комісії — досягнення консенсусу щодо вироблення відповідних нормативно-правових положень, якими б чітко визначалися права бібліотечно-інформаційних установ як посередника між автором та користувачем, а також — межі відповідальності за неправомірне використання об'єкта інтелектуальної власності, зокрема:

- створення без згоди авторів електронних копій документів для веб-архівів та їх вільне використання тільки в локальних бібліотечних мережах;
- зменшення строку дії авторського права;
- упровадження цифрового підпису для електронних документів з метою підтвердження авторських прав (наукового, освітнього, художнього характеру);
- відповідальність за неправомірне використання інформації з документних фондів має нести бібліотека, а користувач;
- потрібно чіткіше визначити правові процедури, які передбачають ефективні дії впливу на суб'єкта будь-якого порушення прав інтелектуальної власності (плагіат, привласнення тощо).

Однак, наразі актуальним завданням є не тільки удосконалення законодавства в галузі авторського права та використання інформації, а і його виконання, зокрема, правильне застосування ряду положень, спрямованих на захист авторських прав та вільний доступ громадян до бібліотечних фондів та електронних ресурсів.

Список використаної літератури

1. Авторское право (в России) [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.pseudology.org/VAAP/avtorskoe_pravo.htm. — Загл. с экрана.
2. Библиотека в правовом пространстве. Современные проблемы : сб. ст. / Рос. библ. ассоц., Рос. нац. б-ка, Междунар. центр библ. сотрудничества. — СПб., 2008. — 272 с.

3. Бойкова О. Ф. Законодательство об авторском праве и информационные ресурсы библиотек / О. Ф. Бойкова // Культура народов Причерноморья. — 2006. — № 77. — С. 46—50.
4. Бойкова О. Ф. Наш коллега — субъект авторского права / О. Ф. Бойкова // Независимый библиотечный адвокат. — 2008. — № 2. — С. 18—27.
5. Будущее библиотек в информационном обществе : позиция Британской комиссии по библиотекам и информации [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.gpntb.ru/win/ntb/ntb99/2/f02_12.html. — Загл. с экрана.
6. Гражданский кодекс Российской Федерации (ГК РФ) (части первая, вторая, третья и четвертая), часть первая ГК РФ введ. с 1 января 1995 г., часть вторая ГК РФ введ. с 1 марта 1996 г., третья часть ГК введ. с 1 марта 2002 г., часть четвертая ГК введ. с 1 января 2008 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://base.garant.ru/10164072.htm>. — Загл. с экрана.
7. Давидова И. О. Инновационные стратегии развития библиотек / Ирина Давидова // Вісн. Кн. палати. — 2009. — № 1. — С. 25—27.
8. Деякі проблеми забезпечення вільного доступу до електронних інформаційних ресурсів в бібліотеках [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.jurinnovation.com.ua/home/publ_kac. — Назва з екрана.
9. Электронные документы: создание и использование в публичных библиотеках : справочник / О. А. Александрова, В. Э. Божовец, Л. С. Беркутова [и др.] ; науч. ред.: Р. С. Гиляревский, Г. Ф. Гордукалова. — СПб. : Профессия, 2007. — 664 с. — (Серия "Библиотека").
10. Земсков А. И. Электронная информация и электронные ресурсы : публикации и документы, фонды и библиотеки / А. И. Земсков, Я. Л. Шрайберг ; под ред. Л. А. Казаченковой. — М. : ФАИР, 2007. — 528 с. : ил. — (Специальный издательский проект для библиотек).
11. Конституція України, від 28 червня 1996 року [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. — Назва з екрана.
12. Манифест ИФЛА об Интернет [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://gnpbu.ru/nmo/ifla-1.htm>. — Загл. с экрана.
13. Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій та установ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ifla.org/>. — Назва з екрана.
14. Окнаевская хартия глобального информационного общества от 22.07.2000 г. // Дипломат. вестн., 2000. — № 8. — С. 51—56.
15. Павлуша А. І. Електронні бібліотеки: зарубіжний досвід, питання розробки української концепції / А. І. Павлуша // Бібл. вісн. — 1999. — № 4. — С. 13—24.
16. Позиция ИФЛА по вопросам авторского права в цифровой среде [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://sas.at.ua/publ/20-1-0-72>. — Загл. с экрана.
17. Про авторське право і суміжні права : Закон України, 23 груд. 1993 р., із змінами та доповненнями, від 06.01.2004 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main>. — Назва з екрана.
18. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України, 13 груд. 1991 р., із змінами та доповненнями, від 22.05.2008 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main>. — Назва з екрана.
19. Про бібліотеку і бібліотечну справу : Закон України, 27 січ. 1995 р., із змінами та доповненнями, від 21.05.2009 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. — Назва з екрана.
20. Про практику застосування господарськими судами законодавства про захист прав на об'єкти інтелектуальної власності : оглядовий лист 30.06.2009 № 01-08/411/1 / Вищий господарський суд України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://patent.km.ua/ukr/articles/i1291>. — Назва з екрана.
21. Рекомендації щодо вдосконалення механізму регулювання цифрового використання об'єктів авторського права і суміжних прав через мережу Інтернет / Патентний повірений: реєстрація Товарних Знаків, Авторських прав, Винаходів, Патентів [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://patent.km.ua/ukr/articles/i1298>. — Назва з екрана.
22. Рудник Т. В. Деякі проблеми питання захисту авторського права в Україні / Т. В. Рудник // Юрид. вісн., 2009. — № 1. — С. 74—77.

23. *Стройко І.* Адаптація законодавства України у сфері захисту авторського права й суміжних прав до законодавства ЄС / І. Стройко // Юрид. журн. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=864>. — Назва з екрана.
24. *Фирсов В. Р.* Формирование территориального библиотечного законодательства в России / В. Р. Фирсов // Библиотека и закон. — 2000. — Вып. 8. — С. 186—198.
25. *Фирсов В. Р.* Законодательное обеспечение деятельности библиотек в современных условиях / В. Р. Фирсов // Библиотеки в правовом пространстве. Современные проблемы. — СПб., 2008. — С. 9—28.
26. *Юридические услуги Online* [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://yurist-online.com>. — Загл. с экрана.
27. *Copyright Term Extension Act (USA)* [Electronic resource]. — Access mode : <http://www.senate.gov>. — On-screen title.
28. *The Copyright and Related Rights Regulations 2003* [Electronic resource]. — Access mode : <http://www.opsi.gov.uk/si/si2003/20032498.htm>. — On-screen title.
29. *Unintended Consequences: Ten Years under the DMCA / Electronic Frontier Foundation (USA)* [Electronic resource]. — Access mode : <http://www.eff.org/wp/unintended-consequences-ten-years-under-dmca>. — On-screen title.